

Economische, Sociale en Culturele Rechten

Citation for published version (APA):

Coomans, A. P. M. (1999). Economische, Sociale en Culturele Rechten: Een selectieve bibliografie. *De Juridische Bibliothecaris*, 1999(1).

Document status and date:

Published: 04/02/1999

Document Version:

Publisher's PDF, also known as Version of record

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.umlib.nl/taverne-license

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

repository@maastrichtuniversity.nl

providing details and we will investigate your claim.

ECONOMISCHE, SOCIALE EN CULTURELE RECHTEN: EEN SELECTIEVE BIBLIOGRAFIE

door Fons Coomans (Centrum voor de Rechten van de Mens, Universiteit Maastricht)

Inleiding

Als er in de juridische literatuur gesproken wordt over economische, sociale en culturele rechten dan worden mensenrechten bedoeld als het recht op arbeid, het recht op huisvesting of het recht op onderwijs. Economische, sociale en culturele rechten behoren, evenals burger- en politieke rechten, tot de rechten van de mens die door het internationale recht beschermd worden. Ze vinden hun grondslag in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens uit 1948, in het bijzonder in de artikelen 22-27. In het kader van verschillende internationale organisaties is zowel op mondiaal als op regionaal niveau een aanzienlijk aantal verdragen tot stand gekomen waarin deze rechten zijn opgenomen. Daarbij valt te denken aan de Verenigde Naties (het Internationaal Verdrag inzake Economische, sociale en Culturele Rechten (IVESCR), 1966), de Raad van Europa (Europees Sociaal Handvest (ESH), 1961), en verdragen gesloten in het kader van de zogenaamde gespecialiseerde organisaties van de VN. In dit verband valt te noemen de Internationale Arbeidsorganisatie (IAO of ILO) en de UNESCO. Ook andere mensenrechtenverdragen gesloten in het kader van de VN bevatten economische, sociale en culturele rechten, bijvoorbeeld het Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie (1965), het Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van discriminatie van vrouwen (1979) en het Verdrag inzake de rechten van het kind (1989).

Economische, sociale en culturele rechten hebben betrekking op wat kan worden omschreven als de omstandigheden waaronder mensen leven en werken die dat bestaan tot een menswaardig bestaan maken. Zij geven mensen aanspraak op een behoorlijke levensstandaard en benadrukken de kwaliteit van het leven in materiële en morele zin. Economische rechten hebben betrekking op de waarborgen en aanspraken inzake deelname aan het economische leven van de gemeenschap waarin men leeft ten einde voordeel of gewin te ontleen aan arbeid of andere economische activiteiten, of het bestaan als mens veilig te stellen. Voorbeelden zijn het recht op eigendom, het recht op arbeid en het recht op voedsel. Sociale rechten hebben van doen met de bescherming van arbeiders/werknemers, en voorts op de omstandigheden in materiële en immateriële zin, waaronder mensen leven en wonen. Daarbij gaat het om het recht op behoorlijke arbeidsomstandigheden, het recht op sociale zekerheid, het recht op gezondheid en het recht op huisvesting. Culturele rechten tenslotte omvatten het recht op culturele identiteit van o.a. groepen (bijv. minderheden), het recht op deelname aan het culturele leven en het recht op onderwijs. Juist deze laatste subcategorie heeft in het verleden weinig aandacht gekregen, maar komt tegenwoordig meer en meer in de belangstelling te staan ten aanzien van het recht van minderheden en inheemse volken op culturele identiteit.

Alhoewel beide categorieën rechten door de Verenigde Naties worden beschouwd als ondeelbaar en van gelijke status en waarde, heeft de praktijk van ná de Tweede Wereldoorlog laten zien dat economische, sociale en culturele rechten juist als tweederangs rechten worden opgevat door regeringen, advocaten, rechters en de wetenschap. Die tweederangs positie werd toegeschreven aan een aantal kenmerken van economische, sociale en culturele rechten die zouden impliceren dat hun rechtskarakter anders, dat wil zeggen zwakker zou zijn dan dat van burger- en politieke rechten. Bij economische, sociale en culturele rechten zou het niet gaan om echte rechten die afdwingbaar zijn ten opzichte van de staat in een procedure voor de rechter. Het zou gaan om aspiraties, beleidsdoeleinden, dan wel inspanningsverplichtingen voor regeringen die slechts geleidelijk en met de nodige beleidsvrijheid ten uitvoer konden worden gebracht. Gezien dit zwakkere rechtskarakter zou beoordeling van de mate van verwezenlijking van deze rechten onttrokken zijn aan het oordeel van de rechter; slechts de politieke actoren (regering en parlement) zouden in staat en gerechtigd zijn de implementatie van die rechten te beoordelen. Deze visie wordt vandaag de dag onderschreven door onder meer de Amerikaanse regering en vindt ook sterke aanhang in Amerikaanse juridisch wetenschappelijke kringen.

De laatste tien tot vijftien jaar is er evenwel sprake van een kentering in het denken over de verwezenlijking van economische, sociale en culturele rechten. Met name in het kader van de VN en de Raad van Europa zijn er ontwikkelingen en discussies gaande op het gebied van de normstelling, het rechtskarakter en het (internationale) toezicht op de naleving van die rechten. De aanzet tot die veranderingen was vaak afkomstig vanuit de (juridische) wetenschap. Kort gezegd komt die kentering erop neer dat meer aandacht wordt gevraagd voor de normatieve inhoud van deze rechten, welke concrete verplichtingen zij voor regeringen impliceren, op welke wijze schendingen beter kunnen worden vastgesteld en hoe het toezicht op de naleving kan worden verbeterd. Deze laatste vraag kan worden uitgesplitst naar het nationale en het internationale niveau. Op het nationale niveau gaat het dan om de vraag of elementen van economische, sociale of culturele rechten in een concreet geval toch niet vatbaar kunnen zijn voor rechterlijke toetsing (de vraag naar de zogenoemde 'justiciability'). Op het internationale niveau wordt momenteel onderzocht of het mogelijk is internationale klachtenprocedures in het leven te roepen. Op grond daarvan zouden individuen een klacht bij een internationaal (niet-rechterlijk) orgaan kunnen indienen in geval van een beweerde schending van deze rechten (1). Deze discussies over veranderingen in het denken over economische, sociale en culturele rechten hebben tot dusverre nog (te) weinig invloed gehad in kringen van regeringen, ambtenaren en de rechtspraak van advocaten en rechters. Ook zijn er nog maar weinig niet-gouvernementele organisaties op het terrein van de mensenrechten specifiek werkzaam op het gebied van de bevordering van de naleving van economische, sociale en culturele rechten.

De bibliografie

De hierna volgende bibliografie bevat een selectie uit het groeiend aantal publicaties op het terrein van de economische, sociale en culturele rechten als onderdeel van het internationale recht inzake de rechten van de mens. Daarbij zijn de volgende uitgangspunten gehanteerd.

Periode: de nadruk ligt op literatuur uit de periode vanaf 1985 tot 1998 die de betrekking heeft op de kentering in het denken over economische, sociale en culturele rechten. Vaak geeft die literatuur ook een bespreking van de traditionele ideeën over deze rechten. Op een enkele plaats is oudere literatuur opgenomen die representatief is voor het traditionele gedachtengoed.

Reikwijdte: de bibliografie heeft betrekking op het internationale recht inzake de bescherming van economische, sociale en culturele rechten. Wel zal in een afzonderlijk gedeelte aandacht worden besteed aan literatuur die ingaat op de doorwerking van die rechten in de Nederlandse rechtsorde.

Soort document: de nadruk ligt op primaire bronnen, boeken, bundels en tijdschriftartikelen; ook zal worden verwezen naar relevante documenten van VN-organen, gespecialiseerde organisaties, alsmede documenten van niet-gouvernementele organisaties. Aangezien er, relatief gezien, nog maar weinig internationale en nationale jurisprudentie bestaat over economische, sociale en culturele rechten is die niet vermeld.

Voorts moet hier worden verwezen naar de recente bibliografie van Bal en Boerefijn in dit tijdschrift over burger- en politieke rechten (2). Deze bevat verwijzingen naar bronnen (ook op Internet) en literatuur die vaak ook betrekking heeft op de internationale bescherming van economische, sociale en culturele rechten. Literatuur die waardevol en nuttig is om aan te schaffen is voorzien van een asterik (*).

De bibliografie is als volgt ingedeeld:

1. Primaire bronnen
2. Documenten van internationale organisaties
3. Wetenschappelijke boeken en tijdschriftartikelen
4. Publicaties van niet-gouvernementele organisaties

1. Primaire bronnen

Allereerst zij hier verwezen naar de primaire bronnen genoemd in de bibliografie van Bal en Boerefijn. Met name de 'websites' van de VN en de Raad van Europa op het internet bevatten ook de relevante verdragsteksten op het gebied van de economische, sociale en culturele rechten. Voorts:

- <http://www.ilo.org/public/english/50normes/index.htm>
(internationale arbeidsnormen en mensenrechten)

- <http://www.unesco.org/general/eng/legal/index.html>
(mensenrechtenteksten aangenomen in het kader van de UNESCO)

- <http://www.oas.org/EN/PINFO/CONVEN/hrighted.htm>
(mensenrechtenteksten aangenomen in het kader van de Organisatie van Amerikaanse Staten)

International Commission of Jurists, *Economic, Social and Cultural Rights - A Compilation of Essential Documents*, Geneva: International Commission of Jurists 1997, geen ISBN

International Labour Conventions and Recommendations 1991-1991, Vol. I (1919-1962), Vol. II (1963-1991), Geneva: International Labour Office 1992.

UNESCO's standard-setting instruments (losbl.), Paris: UNESCO.

Th. Buergenthal, R. Norris (eds.), *Human rights: the inter-American system* (losbl.), Dobbs Ferry, New York: Oceana Publications.

Een lijst met primaire bronnen, in chronologische volgorde tot en met 1993, is te raadplegen in A. Eide, C. Krause, A. Rosas (eds.), *Economic, Social and Cultural Rights - A Textbook*, Dordrecht/Boston/ London: Martinus Nijhoff Publishers 1995.

2. Documenten van internationale organisaties

Documenten van het VN Comité inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten dat toeziet op de naleving van het IVESCR worden door de VN in Genève gepubliceerd met als symbool E/C.12/##/++ (## = jaartal, ++ = aanduiding van het type document en een volgnummer). Een groot deel van de documenten die door dit Comité worden uitgebracht zijn ook te vinden in de zogenoemde 'Treaty Body Database' van de VN, op internet te raadplegen op <http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf>. Rapporten van regeringen die ingevolge het IVESCR periodiek dienen te rapporteren over de verwezenlijking van economische, sociale en culturele rechten in hun land worden als VN document gepubliceerd met als symbool E/##/++ (documenten van de Economische en Sociale Raad van de VN (ECOSOC). Nuttig in dit verband is voorts de brochure The Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Fact Sheet No. 16 (Rev. 1), Geneva: United Nations 1996. Copieën van (oude) VN documenten kunnen worden opgevraagd bij de Documentatie Afdeling van de Directie Verenigde Naties (DVN/DA) van het Ministerie van Buitenlandse Zaken in Den Haag.

Documenten van het Comité van Onafhankelijke Deskundigen dat toeziet op de naleving van het Europees Sociaal Handvest worden door de Raad van Europa in Straatsburg periodiek gepubliceerd als zogenoemde 'Conclusions' over landen. Een selectie daarvan is gepubliceerd in L. Samuel, *Fundamental Social Rights - Case Law of the European Social Charter*, Strasbourg: Council of Europe Publishing 1997. Informatie over de werkzaamheden van dit Comité is ook te vinden op het internet via:

<http://www.dhdirhr.coe.fr/social%20Charter/Index.html>

Documenten van de ILO worden voor een zeer groot deel ook digitaal gepubliceerd. De 'website' van de ILO op internet (<http://www.ilo.org>) geeft meer informatie. Belangrijk om te noemen is de database ILOLEX die door de ILO op CD-ROM wordt uitgebracht. Deze bevat een schat aan informatie: naast de ILO-normen op vele gebieden zijn ook de rapporten van de verschillende

organen die toezicht houden op de naleving van die normen opgenomen. Voorbeelden: rapporten van het Committee on Freedom of Association, commentaren van het Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations. In totaal bevat deze CD-ROM ongeveer 70 000 documenten in 'full-text'.

3. Wetenschappelijke publicaties

A. Algemeen

Adviescommissie Mensenrechten Buitenlands Beleid, *Economische, sociale en culturele mensenrechten*, Advies nr. 18, 's-Gravenhage 1994.

Adviesraad Internationale Vraagstukken, *Universaliteit van de rechten van de mens en culturele verscheidenheid*, Advies nr. 4, 's-Gravenhage 1998.

B-A. Andreassen, A.G. Smith, H. Stokke, 'Compliance with Economic and Social Human Rights: Realistic Evaluations and Monitoring in the Light of Immediate Obligations', in: A. Eide, B. Hagtvet (eds.), *Human Rights in Perspective - A Global Assessment* (Nobel Symposium 74), Oxford: Blackwell 1992, p. 252-267.

P.R. Baehr, *De rechten van de mens. Universaliteit in de praktijk*, Amsterdam: Boom 1998.

J. Berting et. al (eds), *Human Rights in a Pluralist World: individuals and collectivities*, London: Meckler 1990.

M. Bossuyt, 'La distinction juridique entre les droits civils et politiques et les droits économiques, sociaux et culturels', (VIII) 1975, p. 783-820. Aanhanger van de traditionele benadering in de literatuur.

M.C. Castermans-Holleman, 'The Protection of Economic, Social and Cultural Rights Within the UN Framework', *Netherlands International Law Review* (XLII) 1995, p. 353-373.

L.A. Compa, S.F. Diamond (eds.), *Human Rights, Labor Rights, and International Trade*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1996.

A.P.M. Coomans, A.W. Heringa, I. Westendorp (red.), *De toenemende betekenis van economische, sociale en culturele mensenrechten*, Leiden: NJCM Boekerij 24 1994.

F. Coomans, *Economic, Social and Cultural Rights*, Report commissioned by the Advisory Committee on Human Rights and Foreign Policy of the Netherlands, SIM Special No. 16, Utrecht: Netherlands Institute of Human Rights 1995.

* K. Drzewicki, C. Krause, A. Rosas (eds.), *Social Rights as Human Rights. A European Challenge*, Abo: Institute for Human Rights Abo Akademi University 1994.

A. Eide, Report on the right to adequate food as a human right, UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1987/23.

A. Eide, 'Realization of Social and Economic Rights. The Minimum Threshold Approach', *The Review of the International Commission of Jurists*, No. 43/1989, p. 40-52.

* A. Eide, C. Krause, A. Rosas (eds.), *Economic, Social and Cultural Rights. A Textbook*, Dordrecht/Boston/London: Martinus Nijhoff Publishers 1995. Uitstekend handboek met een groot aantal hoofdstukken over afzonderlijke rechten.

W.J.M. van Genugten, *Mensenrechten in ontwikkeling: het 'goede doel' voorbij* (oratie Nijmegen), Nijmegen: Universitair Publikatiebureau KUN 1992.

W.J.M. van Genugten, *WTO, ILO en EG: handelen in vrijheid* (oratie Tilburg), Deventer: W.E.J. Tjeenk Willink 1997.

R. Hanski, M. Suksi, *An Introduction to the International Protection of Human Rights. A Textbook*, Turku/Abo: Institute for Human Rights Abo Akademi University 1997. Handboek waarin het gehele systeem van de internationale bescherming van de rechten van de mens aan de orde komt.

J.R. Himes, *Implementing the Convention on the rights of the Child. Resource Mobilization in Low-Income Countries*, The Hague: UNICEF - Martinus Nijhoff 1995.

G.J.H. van Hoof, 'The Legal Nature of Economic, Social and Cultural Rights: a Rebuttal of some Traditional Views', in: P. Alston, K. Tomasevski (eds.), *The Right to Food*, Den Haag: Nijhoff, Utrecht: SIM, 1984, p. 97-111.

P. Hunt, *Reclaiming Social Rights: International and Comparative Perspectives*, Aldershot: Dartmouth 1996.

F. Jhabvala, 'On Human Rights and the Socio-Economic Context', *Netherlands International Law Review* (XXXI) 1984, p. 149-182.

F. Matscher (Hrsg.), *Die Durchsetzung wirtschaftlicher und sozialer Grundrechte: eine rechtsvergleichende Bestandsaufnahme*, Kehl am Rhein: Engel 1991.

B. Stark, 'Economic Rights in the United States and International Human Rights Law: Toward an "Entirely New Strategy"', *Hastings Law Journal* (44) Nov. 1992, p. 79-130.

H.J. Steiner, P. Alston, *International Human Rights in Context. Law, Politics, Morals. Text and Materials*, Oxford: Clarendon Press 1996. Handboek naar het voorbeeld van de Amerikaanse 'case-books'; bevat uitstekend hoofdstuk (5) over economische en sociale rechten.

D.M. Trubek, 'Economic, Social and Cultural Rights in the Third World: Human Rights Law and Human Needs Programs', in: T. Meron (ed.), *Human Rights in International Law: Legal and Policy Issues*, Oxford: Clarendon Press 1985, p. 205-271.

D. Türk, Report on The Realization of Economic, Social and Cultural Rights, UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1992/16.

P.J.I.M de Waart, 'Veertig jaar economische, sociale en culturele mensenrechten', *Rechtskundig Weekblad* 1988-1989-32, p. 1073-1078.

B. Het Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten

P. Alston, G. Quinn, 'The Nature and Scope of States Parties' Obligations under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights', *Human Rights Quarterly* (9) 1987, p. 156-229.

P. Alston, 'Out of the Abyss: The Challenges Confronting the New U.N. Committee on Economic, Social and Cultural Rights', *Human Rights Quarterly* (9) 1987, p. 332-381.

P. Alston, 'U.S. Ratification of the Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: The Need for an Entirely New Strategy', *American Journal of International Law* (84) 1990, p. 365-393.

P. Alston, 'The Committee on Economic, Social and Cultural Rights', in: P. Alston (ed.), *The United Nations and Human Rights: A Critical Appraisal*, Oxford: Clarendon Press 1992, p. 473-508.

M.K.C. Arambulo, B.C.A. Toebe, 'Valt er iets te klagen? De afdwingbaarheid van economische, sociale en culturele rechten en de mogelijkheid van klachtprocedure bij het IVESCR', *NJCM Bulletin* (21) 1996-3, p. 396-416.

* T. van Boven, C. Flinterman, I. Westendorp (eds.), *The Maastricht Guidelines on Violations of Economic, Social and Cultural Rights*, Utrecht: Netherlands Institute of Human Rights (SIM Special No. 20) 1998. Bevat conferentiebijdragen.

A. Chapman, 'A "Violations Approach" for Monitoring the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights', *Human Rights Quarterly* (18) 1996, p. 23-66.

F. Coomans, 'De werkzaamheden van het VN-Comité inzake Economische, Sociale en Culturele

Rechten', *NJCM Bulletin* (17) 1992-3, p. 861-874.

* F. Coomans, F. van Hoof (eds.), *The Right to Complain about Economic, Social and Cultural Rights*, Utrecht: Netherlands Institute of Human Rights (SIM Special No. 18) 1995. Bevat conferentiebijdragen.

F. Coomans, 'Stap voor stap: naar een versterkt toezicht op de naleving van het Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten', *NJCM Bulletin* (22) 1997-5, p. 553-568.

F. Coomans, 'Nederland voor het VN-Comité inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten', *NJCM Bulletin* (23) 1998-7, p. 939-946.

* M.C.R. Craven, *The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: A Perspective on its Development*, Oxford: Clarendon Press 1995. Monografie over het IVESCR.

V. Dankwa, C. Flinterman, S. Leckie, 'Commentary to the Maastricht Guidelines on violations of Economic, Social and Cultural Rights', *Human Rights Quarterly*, (20) 1998, p. 705-730.

The Limburg Principles on the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, *Human Rights Quarterly* (9) 1987, p. 122-135. Ook gepubliceerd als U.N. Doc. E/CN.4/1987/17. Deze beginselen, vastgesteld door een internationale groep van deskundigen, geven een interpretatie van de verplichtingen van verdragsstaten ingevolge het IVESCR.

The Maastricht Guidelines on Violations of Economic, Social and Cultural Rights, *NJCM Bulletin* (22) 1997-5, p. 569-576; ook gepubliceerd in *Human Rights Quarterly*, (20) 1998, p. 691-704. Deze richtlijnen, vastgesteld door een internationale groep van deskundigen, geven een analyse en interpretatie van het begrip schendingen van economische, sociale en culturele rechten.

R.E. Robertson, 'Measuring State Compliance with the Obligation to Devote the "Maximum Available Resources" to Realizing Economic, Social and Cultural Rights', *Human Rights Quarterly* (16) 1994, p. 694.

E.W. Vierdag, 'The Legal Nature of the Rights Granted by the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights', *Netherlands Yearbook of International Law* (9) 1978, p. 69-105. Aanhanger van de traditionele benadering in de literatuur.

C. Regionaal

B. Bercusson, 'Fundamental Social and Economic Rights in the European Community', in: A. Cassese, A. Clapham, J. Weiler (eds.), *Human Rights and the European Community: Methods of Protection. The Human Rights Challenge* (Vol. II), Baden-Baden: Nomos 1991.

L. Betten, D. Mac Devitt (eds.), *The Protection of Fundamental Social Rights in the European Union*, The Hague: Kluwer Law International 1996.

A.A. Cançado Trindade, 'La protection des droits économiques, sociaux et culturels: évolutions et tendances actuelles, particulièrement à l'échelle régionale', *Revue Générale de Droit International Public* (94) 1990, p. 913-947.

A. Eide, 'Future Protection of Economic and Social Rights in Europe', in: A. Bloed, L. Leicht et.al., *Monitoring Human Rights in Europe. Comparing International Procedures and Mechanisms*, Dordrecht/Boston/London: Martinus Nijhoff Publishers, 1993, p. 187-219.

D.J. Harris, 'A Fresh Impetus for the European Social Charter', *International and Comparative Law Quarterly* (41) 1992, p. 659-676.

L. LeBlanc, 'The Economic, Social and Cultural Rights Protocol to the American Convention and its Background', *Netherlands Quarterly of Human Rights* (10) 1992, p. 130-154.

M. Pellonpää, 'Economic, Social and Cultural Rights', in: R.St.J. MacDonald, F. Matscher, H. Petzold (eds.), *The European System for the Protection of Human Rights*, Dordrecht: Nijhoff 1993.

N. Prouvez, 'The European Social Charter, an Instrument for the Protection of Human Rights in the 21st Century?', *The Review of the International Commission of Jurists* No. 58/59 December 1997, p. 30-44.

C.J. Staal, 'Het herziene Europees Sociaal Handvest', *NJCM Bulletin* (22) 1997-3, p. 349-359.

C.J. Staal, 'De toekomst van het Europees Sociaal Handvest: Aanbeveling 1354 van de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa', *NJCM Bulletin*, (23) 1998-7, p. 933-938.

D. Enkele afzonderlijke rechten

K. Arambulo, 'Het recht van kinderen op sociale zekerheid en het Nederlandse voorbehoud', *Tijdschrift voor Familie- en Jeugdrecht* (20) 1998-1, p. 18-22.

L. Betten, *International Labour Law: selected issues*, Deventer: Kluwer 1993.

P.H. Burger, *Harmonie of Conflict? De verenigbaarheid van communautaire regelgeving betreffende de arbeidsduur met internationale sociale (grond-)rechtenverdragen* (diss. Utrecht), Leiden: NJCM Boekerij 1998.

A.P.M. Coomans, *De internationale bescherming van het recht op onderwijs* (diss. Maastricht), Leiden: NJCM Boekerij 1992.

H. Cullen, 'Education Rights or Minority Rights?', *The International Journal of Law and the Family* (7) 1993, p. 143-177.

M.I. van Dooren, *Recht op arbeid vrij van rassendiscriminatie* (diss. Tilburg), Leiden: NJCM Boekerij 1997.

A. Eide, 'Cultural Rights as Individual Rights', in: A. Eide, C. Krause, A. Rosas (eds.), *Economic, Social and Cultural Rights. A Textbook*, Dordrecht/London/Boston: Kluwer 1995, p. 229-245.

'Education Rights of National Minorities', Special Issue of the *International Journal on Minority and Group Rights* (4) 1996/1997-2.

A.T.J.M. Jacobs (red.), *Het Nederlandse sociale zekerheidsrecht en de minimum-normen van de IAO en de Raad van Europa*, Deventer: Kluwer 1992.

S.J. Jamar, 'The International Human Right to Health', *Southern University Law Review* (22) 1994-1, p. 1-68.

P. Meyer-Bisch, *Les droits culturels, Projet de déclaration*, Paris/Fribourg: Editions UNESCO et Editions Universitaires Fribourg 1997. Voorstel van een interdisciplinaire groep van wetenschappers tot nadere omschrijving van culturele rechten.

F.J.H.C. Smit, *Passende arbeid als recht van de mens. Recht op arbeid en op werkloosheidsuitkering in internationaal en Nederlands recht* (diss. Amsterdam VU), S.l: s.n. 1994.

V. Leary, 'The Right to Health in International Human Rights Law', *Health and Human Rights*, Harvard (1) 1994-1, p. 25-56.

L. Prott, 'Cultural Rights as Peoples' Rights in International Law', in: J. Crawford (ed.), *The Rights of Peoples*, Oxford: Clarendon Press 1988, p. 93-106.

B.C.A. Toebes, *The Right to Health as a Human Right in International Law* (diss. Utrecht), Antwerpen-Groningen-Oxford: Intersentia-Hart 1999.

L. Wildhaber, 'Right to Education and Parental Rights', in: R.St.J. MacDonald, F. Matscher, H. Petzold (eds.), *The European System for the Protection of Human Rights*, Dordrecht: Nijhoff 1993, p. 531-551.

H.G. van der Wilt, *Vakverenigingsvrijheid in Latijns-Amerika in het licht van de normen van de Internationale Arbeidsorganisatie* (diss. Maastricht), Amsterdam: Thela Publishers 1993.

E. Doorwerking van economische, sociale en culturele rechten in de Nederlandse rechtsorde

M.K.C. Arambulo, A.P.M. Coomans, B.C.A. Toebe (red.), *De betekenis van economische, sociale en culturele rechten in de Nederlandse rechtsorde: vrijblijvend of verplichtend?*, Leiden: NJCM Boekerij 1998.

K. Boonstra, *The ILO and the Netherlands: different views concerning government influence on the relationship between workers and employers*, (diss. Leiden), Leiden: NJCM Boekerij 1996.

M.C.R. Craven, 'The Domestic Application of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights', *Netherlands International Law Review* (XL) 1993, p. 367-404.

A.W. Heringa, *Sociale grondrechten: hun plaats in de gereedschapskist van de rechter* (diss. Leiden), 's-Gravenhage: T.M.C. Asserinstituut 1989.

M. Vermaat, 'Werkt het IVESCR direct?', *Rechtshulp* 1994-5, p. 9-13.

F. Vlemminx, *Het profiel van de sociale grondrechten*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1994.

F.M.C. Vlemminx, H.R.B.M Kummeling, 'Algemene situering van de sociale grondrechten in de Nederlandse rechtsorde', in: B. Hubeau, R. de Lange (red.), *Het grondrecht op wonen, de grondrechtelijke erkenning van het recht op huisvesting in Nederland en België*, Antwerpen/Apeldoorn: Maklu 1995.

F. Publicaties van niet-gouvernementele organisaties

* Adama Dieng (ed.), 'Economic, Social and Cultural Rights and the Role of Lawyers', Special Issue of *The Review of the International Commission of Jurists* No. 55 December 1995, ook verschenen in het Frans. Bevat een groot aantal korte en lange bijdragen geschreven ten behoeve van de jaarvergadering van de Internationale Commissie van Juristen in Bangalore (1995).

S. Leckie, *When Push Comes to Shove. Forced Evictions and Human Rights*, Utrecht: Habitat International Coalition 1995.

N. Schrijver, G. Dijkstra, A. Alberts (red.), *Mensenrechten voor armen weggelegd? Mensenrechten, ontwikkeling in Noord-Zuid perspectief*, Amsterdam: Evert Vermeer Stichting 1989.

World University Service (WUS), *Academic Freedom* (Vol. 1-4), London: Zed Books, Geneva/Amsterdam: World University Service 1990, 1993, 1995, 1996.

R. Bissio (ed.), *Social Watch* (1) 1997, Montevideo: Instituto del Tercer Mundo 1997. In dit

rapport wordt voor een aantal rijke en arme landen (statistische) gegevens over sociaal-economische ontwikkeling gekoppeld aan relevante internationale normen inzake economische, sociale en culturele mensenrechten.

Op het internet:

<http://www.foodfirst.org>

Web-site van het Institute for Food and Development Policy (Oakland, CA. USA); richt zich op de bevordering van het recht op voedsel.

<http://www.antenna.nl/wus-i>

Web-site van de World University Service (Amsterdam); richt zich op de bevordering van het recht op onderwijs en de naleving van de academische vrijheid.

<http://www.hri.ca/>

Web-site van Human Rights Internet, een niet-gouvernementele organisatie gevestigd in Ottawa, Canada die als haar voornaamste doel heeft het ter beschikking stellen, publiceren en verspreiden van betrouwbare informatie op het gebied van de rechten van de mens. De web-site bevat veel 'links' naar de Home-pages van andere niet-gouvernementele organisaties.

<http://www.oneworld.org>

Website van een samenwerkingsverband van meer dan 100 ngo's die actief zijn op het gebied van de rechten van de mens.

NOTEN

1 Zie voor een beschrijving van deze ontwikkelingen F. Coomans, *Economic, Social and Cultural Rights*, SIM Special no. 16, Utrecht: Netherlands Institute of Human Rights 1995, p. 3-51.

2 S. Bal, I. Boerefijn, Burgerrechten en politieke rechten; een selectieve bibliografie, *De Juridische Bibliothecaris* 1998-1, p. 4-8.

fc 04/02/1999